

De stem

over het vertalen van Paolo Giordano *Het menselijk lichaam*

De vertaler is een vragend wezen. Zijn grondhouding is dat hij het niet weet. En dat is meteen het fijne aan vertalen. Het is één grote ontdekkingsreis die voert door de krochten van de menselijke ziel – die van de auteur, van de personages – en over de kronkelige paden van de taal.

Als er in het Italiaans wordt gezegd: ‘*Ehi ragazzo, vieni qua,*’ hoe vertaal je dat dan? *Ragazzo*. betekent jongen. Of knaap? Kereltje? Ventje? Of toch liever gozer? Elk synoniem roept een andere wereld op. Letterlijk betekent het zinnetje dus ‘Hé jongen, kom hier.’ Maar er kan meer: ‘Zeg knul, kom ’s hier, Kom ’s hier, jochie. Hé menneke, kom ’s.’ En de vertaler moet er eentje kiezen.

Dan vraagt hij zich af: Hoe klinkt de stem van de auteur? Van de personages? Wie is de auteur? Wat wil hij écht – ook tussen de regels door – vertellen? Wat beweegt hem? De antwoorden op deze vragen bepalen mede hoe zijn stem klinkt.

Toen mijn collega Mieke Geuzebroek en ik aan *Het menselijk lichaam* van Paolo Giordano begonnen, was het meteen duidelijk dat we ons ook in de wereld en de stemmen van het leger moesten verdiepen. Hoe spreken soldaten? Hoe spreken hun meerderen?

Alhoewel het verhaal zich afspeelt op een Italiaanse legerbasis in Afghanistan, gaat het Giordano ook en vooral om de onderlinge relaties van zijn personages. Een thema dat hem na aan het hart ligt. Hoe verhouden de mensen zich tot elkaar? Hoe verhouden ze zich tot hun familie? Hun vrienden? Hun collega’s?

Wij gingen op zoek naar mensen en bronnen die de stemmen in het leger kennen. We vonden een ex-militair, Joost Bakker, die ons hielp met de namen van allerlei wapentuig en vooral met het vinden van de stemmen van de militairen.

En wij werden gewezen op het bestaan van twee boekjes over de VN-missies in Afghanistan: *Officier in Afghanistan* van luitenant-kolonel Esmeralda Kleinreesink, en *Task Force Uruzgan, waargebeurde verhalen van onze soldaten*, een verzameling met verhalen van militairen onder redactie van Noël van Bommel.

Ha! Daarin kwamen de mannen zelf aan het woord! En, nog fijner: achterin het laatste boekje staat een ‘soldatenwoordenlijst’ met alle geheimtaal die er op zo’n basis wordt gebezigd. Een schat voor de vertaler. We haalden er niet alleen veel technische termen uit, maar vonden ook de woorden die soldaten onderling gebruiken.

Wij hadden echt niet kunnen vermoeden dat een commandant van een compagnie het woord ‘rakkers’ gebruikt als hij het over zijn jongens heeft. En dat hij ze aanspreekt met ‘lui’. In het Italiaans staat er dan weer het gewone ‘ragazzi’.

En wat dacht u van het in mijn oren antieke kinderboekenwoord ‘sip’? De commandant zegt: ‘Het lokale bestuur is er sip aan toe.’

Dit is de stem van onze Italiaanse kapitein:

Een IED is een zelfgemaakte bom, onthou dat goed. Improvised Explosive Device. Iedereen kan zo’n ding maken. Je neemt een jerrycan kunstmest, twee stukjes koperdraad en twee nietjes, en je knutselt de boel aan elkaar. Het simpelste elektrische circuit dat jullie kunnen verzinnen, een kind kan de was doen. Op internet staat hoe het moet. Je kunt er niets tegen doen. Een IED kost evenveel als een pizza met een biertje erbij, en het materiaal koop je bij de doe-het-zelfwinkel. Het is een muizenval, dat is ’t. En de muizen, dat zijn wij. Het komt door de IED’s dat deze oorlog net zo’n kutoorlog is geworden als die in Irak. Je ziet de vijand niet meer, hij is er niet. Hij graaft zijn bom in en daarna gaat hij achter een rots van de voorstelling zitten genieten. Bam!

Met het taalregister dat je in de vertaling kiest, geef je een personage de *finishing touch*, geloofwaardigheid in de taal waarin je vertaalt.

Het karakter van het personage is geschapen door de auteur, wat dat personage ook zegt, maar de woorden die hij in het Nederlands bezigt, die scheppen wij als vertalers. Het is dus van het grootste belang om het personage goed te begrijpen, want zoals ik in het begin liet horen: voor één woord in de brontaal, zelfs voor een eenvoudig woord als ‘ragazzo’ zijn veel vertalingen mogelijk. Het hangt er maar vanaf wie er aan het woord is en over wat voor *ragazzo* het gaat. En in welk milieu de bewuste *ragazzo* of de verteller verkeert. Elk synoniem roept een andere wereld op. De keuze voor het juiste synoniem: daar heb ik het over als ik het over de stem heb.

U begrijpt dat het verder van belang is welke vorm de tekst heeft: als de verteller aan het woord is, klinkt er een andere stem dan als een personage het woord voert in een monoloog, of als twee personages met elkaar in gesprek zijn. Telkens is er voor de vertaler weer die uitdaging om de juiste stem en de juiste toon te treffen.

Ik laat u een paar regels horen waarin de verteller van *Het menselijk lichaam* aan het woord is:

Caracciolo somt geestdriftig al Egitto's verdiensten op, alvorens over te gaan tot de controversiële aspecten – hij heeft een lange pauze laten vallen om het meest geschikte adjectief te vinden, en als hij het gevonden heeft – ‘controversiële’ – vraagt hij met een blik op de andere commissieleden om hun instemming, maar zij reageren niet.

De hoofdpersoon in deze roman is Alessandro Egitto, legerarts en zoon van een arts. Hij spreekt in een soort Algemeen Beschaafd Italiaans en gebruikt vaak medische termen. De verteller gebruikt weer een ander taalregister als hij het over de vader van Alessandro heeft:

Om te beginnen liet Ernesto een foto van haar hoofd maken. Een paar dagen lang kregen we uiteenzettingen van hem over de positieve en negatieve kernmerken van de schedelstructuur van mijn zus. De alles bij elkaar genomen geringe omvang van het frontale deel was een erfelijke eigenschap die zonder twijfel afkomstig was van Nini's familie, en wellicht duidde die op een beperkte aanleg voor abstracte logica. Hoewel ik het niet eens was met die Lombroso-achtige interpretatie, die zo grof contrasteerde met het strikt wetenschappelijke van mijn vader, had ik niet de moed om hem tegen te spreken.

Het ECG liet een lichte ritmestoornis zien en Ernesto wilde ook nog een inspannings-ECG doen. Toen anomalieën aan het skelet en de bloedvaten waren

uitgesloten, vooronderstelde hij een disfunctioneren van het lymfatische stelsel, en ook dat spoor werd tot het bittere eind gevolgd, om vervolgens dood te lopen. Na bloed- en urineonderzoek sloot hij een reeks gewone afwijkingen uit, ook al gaf het hoge bilirubinegehalte hem aanleiding om te denken aan een ernstige leverziekte.

Ik eindig dit verhaal met de stem van korporaal Francesco Cederna, de ruwe bully, blanke pit van de legerbasis:

...op je dertigste moet je weten wat je wil, je moet – een doel hebben – je moet realistisch zijn, weet je wat dat betekent, realistisch?, dat betekent dat ik niet meer naar dat gelul van anderen luister, dat ik niet fantaseer over hoe mooi alles wel niet is, dat ik de dingen precies zo zie als ze zijn en mijn eigen koers uitzet – uiteindelijk is het 'n kwestie van lef hebben, als je dat niet hebt, red je 't niet, dat is de evolutie, dat zegt Darwin – pak ook maar zo eentje voor me, met chocola, ik betaal 't je later terug – er zijn ontzettend veel mensen die na hun dertigste de weg kwijtraken, je hebt geen idee, neem de commandant van ons oude peloton – nee, die heb je niet gekend, dat was voor jouw tijd – wat de fuck, ik zei toch dat je 'm niet kent, René heet-ie, adjudant René, nou goed?, luister liever naar wat die heeft uitgevreten, die heeft zich naar binnen geslijmd bij een gezin dat niet van hem was, een vrouw met een kind – een kind dat niet van hem is, Auberginekop – dat is niet normaal, dat lijkt me duidelijk, je gaat een nachtje langs, maar erbij intrekken – die ongelofelijke klootzak heeft het gezin overgenomen van iemand anders, het gezin van een dode, en nu doet-ie of 't van hem is – hij heeft zich hier niet meer vertoond, van schaamte, die laffe opportunist – nu is-ie ober in een restaurant, een eetcafé, mooi dat ik daar geen poot binnen zet – waar was ik gebleven?, o ja, ik was je iets belangrijks aan het uitleggen – geef me 'n sigaret – dertig, precies, dat is dus helemaal niet makkelijk en het is absoluut niet wat je je ervan voorstelt, kun je me volgen?, en als je nu denkt dat je het helemaal doorhebt, dat je alles onder controle hebt en kan zeggen: hé lui, kijk eens, kijk eens hoe goed ik ben, en jezelf wijs maakt dat alles prima in orde komt, nou, dan spreek ik je nog wel over tien jaar, held, en dan zullen we 's zien of ik je niet de fucking waarheid heb verteld – we komen hier op dezelfde plaats terug en dan zeg jij zal ik je 's wat vertellen, korporaal Cederna?, je had gelijk, over de hele linie, godverdomme, 't leven heeft me 'n paar kunstjes geflikt en nu zit ik heel ergens anders dan ik ooit had gedacht – zij heeft er niks mee te maken, anders ging ik toch nooit met

haar trouwen? – maar hoe dan ook, als je advies nodig hebt, kun je altijd bij me terecht, ik laat je niet vallen, ik help je wel, misschien gaan we samen dat beruchte biertje drinken – zullen we vanavond? – morgen dan? – nou ja, wanneer je maar wilt, ik ben er altijd – nee, ik heb gewoon niet zoveel te doen 's avonds – want er is niet meer zoveel aan, aan veel dingen, dus zodoende, daar kan je zelf niks aan doen, eerst vond je het wel leuk om te gaan stappen en miljoenen mafkezen zoals jijzelf tegen te komen, en als je op verlof was wou je alleen maar zo veel mogelijk zuipen, maar later heb je daar geen zin meer in – je bent jezelf niet, je lichaam is veranderd, dat is dus die fucking evolutie, die zegt dat het afgelopen moet zijn met al dat gesodemieter, weet je hoeveel ik op jouw leeftijd drukte?, roep 's wat – echt niet, zestig per arm, honderdtwintig in totaal, twee series van tien, en volgens mij kan ik dat nog steeds, maar ik heb er geen zin meer in, snap je wel? – trouwens, er zijn gewoon te veel avonden, de ene na de andere, de ene na de andere, 't gaat maar door, je weet niet meer hoe je ze gevuld moet krijgen – je gaat een heleboel dingen zien, vriend, dingen die je niet meer uit je hoofd krijgt, je bent jong, je bent nog maar net begonnen.

Ik wil maar zeggen: de vertaler doet zo veel meer dan woorden en zinnen uit een taal overzetten in de andere. Hij creëert de Nederlandse versie van een verhaal. En daarmee creëert hij, als het goed is, literatuur – de kunstvorm waarin het verhaal door een buitenlandse auteur werd verteld.

Dat is de grote uitdaging – en als het lukt, is dat het GROTE GELUK.

Pietha de Voogd

Vertalersgeluktournee, april-mei 2014